

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Інститут філології та журналістики

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: «ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ВАЛЕРІЯ
ШЕВЧУКА «НА ПОЛІ СМИРЕННОМУ»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня **магістр**
спеціальності 8.02030301 Українська мова і література*

Виконала

студентка 61 групи

Матвійчук Наталія Володимирівна

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор

Мойсієнко Віктор Михайлович

Житомир 2014

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.

1. ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ. ЛЕКСИКА АКТИВНА І ПАСИВНА.

2. ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ РІЗНИХ ЕПОХ.

РОЗДІЛ II. ТВОРЧІСТЬ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ К. XX – П. XXI ст.

1. ЖИТТЄПИС ПИСЬМЕННИКА.

2. ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «НА ПОЛІ СМИРЕННОМУ» – ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Лексика української літературної мови в процесі історичного розвитку змінюється, збагачується та вдосконалюється. З одного боку, це пов'язано з дією внутрішньомовних факторів, зокрема з розвитком словотворчих засобів, стилістичним використанням слів, систематизацією лексичних, граматичних зв'язків та відношеннями між словами. З іншого боку – з позамовною дійсністю, розвитком виробничої діяльності людини, політичним, економічним та соціальним життям суспільства.

Лексика – це той головний і необхідний матеріал, яким кожен користується в письмовому та усному мовленні. Словами не тільки позначаються речі, явища, процеси, поняття, але й виражається ставлення до людини, її оцінка. Залежно від змісту висловлювання, адресата мовлення, умов мовного спілкування кожне речення повинне мати відповідну форму й мовностилістичне оформлення. Тому словник мови може набирати різного стилістичного забарвлення. Це зумовлюється метою спілкування і змістом цілого висловлення.

Процес поповнення лексики новими словами відбувається постійно й безперервно. Паралельно з їх появою відбуваються і зворотні явища: усунення зайвих слів, не потрібних для спілкування; поява нових і випадіння старих. Слова, що приходять у мову, перебувають на периферії лексичної системи, використовуються рідко лише окремими мовцями у певній ситуації. Тільки з часом вони поширюються та посідають відповідне місце у складі лексичної системи.

Уся лексика сучасної української літературної мови поділяється за вживанням на дві групи: загальноновживану лексику та пасивну. До пасивної лексики відносяться застарілі слова (історизми та архаїзми), до загальноновживаної – слова, що активно використовуються в повсякденному спілкуванні людей, їх значення відомі всім носіям мови. Архаїзми та історизми надають мові стилістичного забарвлення, певного колориту старовини та реалістичності зображуваних історичних подій.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні однієї з важливих проблем сучасної лінгвоукраїністики – ролі письменника в процесі вироблення та збагачення сучасної української літературної мови. Робота показала, що архаїзми та історизми не вийдуть з ужитку в українській мові вже тому, що без них неможливо створити історичний художній твір. Це зумовлено ще й духовними та морально-етичними запитами сучасності. Також у роботі висловлена думка, що досягнення глибин історизму художнього мислення Валерія Шевчука – це ключ до усвідомлення ролі людської особистості як суб'єкта нації та історії. Письменник наголошує, що кожна людська душа несе в собі ознаки вічності й конкретного часу, епохи, в яку народилася, жила й творила, свідомо вибирала духовно-етичні цінності. В. Шевчук вдається до використання історизмів та архаїзмів, щоб краще зобразити реалістичні риси суспільного життя людства минулих епох. Багато вітчизняних мовознавців досліджували вживання та використання застарілої лексики в українській мові, зокрема І. Білодід, Л. Булаховський, А. Грищенко, М. Жовтобрюх, Б. Кулик та багато інших. Такі мовознавці, як Г. Гайдученко, О. Пономарів, О. Селіванова розглядали архаїчну та історичну лексику як засіб формування специфічної мови на матеріалі українських історичних романів. Однак функціонування та роль застарілої лексики в історичному романі Валерія Шевчука «На полі смиренному» досі не були достатньо досліджені, потребують детальнішого вивчення історизми та архаїзми в даному творі, особливості відображення ними культури та історії українського народу. Саме тому тема дипломної роботи є актуальною.

Метою роботи є виявлення й аналіз застарілої лексики в романі Валерія Шевчука «На полі смиренному» та характеристика її з погляду стилістичного використання. Для цього заплановано розв'язати такі **завдання**:

- 1) виявити застарілу лексику в романі Валерія Шевчука «На полі смиренному»;

2) довести, що пасивна лексика є невід'ємним шаром сучасної історичної прози, а відтак і словникового складу сучасної української літературної мови;

3) поділити історизми на семантичні групи;

4) охарактеризувати лексичні архаїзми;

5) визначити стилістичні функції архаїзмів та історизмів у романі.

Об'єктом дослідження були мовні особливості роману Валерія Шевчука "«На полі смиренному»".

Предмет роботи – функції застарілої лексики у творі Валерія Шевчука «На полі смиренному».

Методи дослідження: аналіз та синтез, описовий, зіставний, порівняльно-історичний, структурний, метод індукції та дедукції, функціонального аналізу.

Теоретичне значення роботи: дослідження функцій історизмів та архаїзмів в романі Валерія Шевчука «На полі смиренному», класифікація застарілої лексики.

Практичне значення: матеріали дослідження можуть використовуватися студентами та викладачами вищих навчальних закладів у процесі вивчення сучасної української літературної мови, української літератури, написання наукових статей, дипломних робіт та рефератів.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, розкрито його теоретичне та практичне значення.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

У першому розділі «Дослідження української лексики у творчості українських письменників різних епох» розглядається лексикологія як розділ науки про мову, що вивчає активну та пасивну та лексику, висвітлюються групи лексики за вживанням в сучасній українській літературній мові,

розглядаються класифікації застарілої лексики. За мовознавцем І. Білодідом активна лексика поділяється на такі тематичні групи: назви спорідненості, свояцтва, родинних стосунків людей; назви частин організму людини і тварини; назви знарядь праці і засобів пересування, назви предметів і процесів харчування, назви одягу та взуття, назви кольору, смаку, розміру та інших властивостей предметів та ін. Пасивна лексика класифікується на дві групи. Перша – застарілі слова, що вже вийшли або виходять із звичайного вжитку; друга – нові слова, які недавно виникли і ще не стали загальноновживаними. Також у даному розділі розглядаються особливості вживання та функціонування історизмів та архаїзмів у творчості українських письменників різних епох, а також їх місце застарілої лексики в лексичній системі сучасної української літературної мови.

У другому розділі «Творчість Валерія Шевчука у контексті розвитку сучасної української літературної мови к. ХХ – п. ХХІ ст.» висвітлюються життєвий і творчий шлях письменника, історія написання роману «На полі смиренному», історичні факти, що були взяті за основу створення твору, репрезентується життя українського народу в ХVІ ст., здійснюється класифікація історизмів за семантичним критерієм, тобто виділяються слова, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини представників різних верств населення минулих часів; номінації колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад; назви не існуючих у наш час установ і організацій; назви колишніх професій, назви старовинних монет, грошових одиниць, назви колишніх знарядь праці, якими тепер не користуються на виробництві, назви старовинного посуду, слова на позначення назв старовинного жіночого та чоловічого одягу, взуття, головних уборів, імена та прізвища відомих історичних діячів українського, російського та інших народів, реальні й міфічні імена, прізвища царів. Архаїзми класифікуються на такі основні групи: власне лексичні, лексико-словотворчі, лексико-фонетичні. Аналізується вживання застарілої лексики в історичному романі,

визначаються її функції, роль та значення.

Висновки

Функціонування та роль застарілої лексики в романі Валерія Шевчука «На полі смиренному» досі не були достатньо досліджені, потребують детальнішого вивчення історизми та архаїзми в даному творі, особливості відображення ними культури та історії українського народу. Тому тема дипломної роботи є актуальною сьогодні.

Опрацювавши літературу з теми дослідження, можна сказати, що лексика української мови постійно змінюється, безперервно збагачується, оновлюється. Лексикологією називають словниковий склад мови, причому, коли говорять про словниковий склад мови, мають на увазі слова в їх індивідуальних (лексичних – на противагу граматичним) значеннях. Кожне слово є позначенням певної реалії, яке має здатність позначати ті або інші предмети, ознаки, явища дійсності і характеризує слова як одиниці лексики.

Лексична система, як і мова в цілому, постійно змінюється, одні слова зникають, інші – з'являються. Саме ці процеси і відбиваються на словниковому складі української літературної мови. Словниковий склад мови умовно поділяють на активний і пасивний. В активний словник входять слова, що часто вживаються та добре відомі носіям мови. Пасивний словник складається зі слів або застарілих, або, навпаки, тих що тільки з'явилися і тому не ввійшли в активний словник та не стали загальноновживаними. Серед застарілих слів розрізняють історизми та архаїзми. Як активна, так і пасивна лексика відіграє важливу роль у житті людини. Вона відбиває зв'язок минулого з майбутнім, допомагає чіткіше збагнути зміст тих чи інших слів, підносить культуру та історію народу.

Історизми - це застарілі слова, що позначають назви зниклих із сучасного життя предметів, явищ, понять. Вони можуть бути пов'язані з досить віддаленими епохами та з подіями, що відбулися нещодавно. Причини появи історизмів полягають у зміні побуту, звичаїв, у розвитку науки, техніки, культури. На зміну одним речам приходять інші, а разом з ними і слова.

Історизми не обслуговують сучасні сфери життя українців, а тісно зв'язані з історичною долею нації, відбивають її суспільне життя, розвиток культури, ідеологію, побут; відтворюють реалії минулого, цим самим допомагаючи збагнути поведінку, думки та емоції кожного з героїв роману Валерія Шевчука «На полі смиренному».

Проаналізувавши роль історизмів у романі, можна стверджувати, що переважаючі їх функції в літературному творі – це репрезентативна, експресивна та функція стилізації мови.

Застарілі слова, у яких є сучасні синоніми, що замінили їх у мові, називаються архаїзмами. Архаїзми принципово відрізняються від історизмів. Якщо історизми – це назви застарілих предметів, то архаїзми - це застарілі найменування цілком звичайних предметів і понять, з якими ми постійно зустрічаємося в житті. Як стилістичний засіб архаїзми традиційно використовуються в художній літературі для відтворення історичної реальності й тогочасної мови героїв, для надання мові урочистості, піднесеності, для характеристики негативних явищ, як засіб створення іронії, сатири та сарказму. Архаїзми, що поповнили пасивний склад лексики, додають мові піднесене, урочисте звучання. В романі їх було поділено на наступні групи: власне лексичні; лексико-словотвірні; фонетичні.

Найбільш численну групу у творі складають власне лексичні архаїзми, що виконують репрезентативну функцію. Застарілі слова відрізняються один від одного за ступенем архаїчності: одні ще зустрічаються в мові, а є й такі, що зовсім забуті. Аналізуючи стилістичні функції застарілих слів у художній мові, не можна не враховувати і того, що їх вживання в окремих випадках може бути обумовлено особливостями авторського задуму, індивідуальними уподобаннями письменника. Причини появи архаїзмів (на відміну від історизмів) - у розвитку мови, у відновленні її словника: на зміну одним словам приходять інші.

Усі архаїзми виконують такі функції: репрезентативну, тобто позначають та називають речі та предмети; емотивну, що відображає почуття

та емоції головних героїв та переживання автора за них, та експресивну, що створює образ мовця. Усі вони допомагають краще зрозуміти головних героїв, їхні думки та переживання, почуття та дії.

Валерій Шевчук – неперевершений майстер історичної прози. Його творчість нерозривно пов'язана з історичною спадщиною нашого народу. Багатство мови, її свіжість, самобутність є чи не найважливішою рисою при формуванні поетичного стилю. Великий словниковий запас – це один з аспектів, що лежить в основі мистецького доробку. Вміння за допомогою слова показати відтінки значень, найневловиміші рухи людської душі, зобразити правдиво найгостріші моменти життя українського суспільства, вкласти серце й волю в рядки, що так несміливо спливають у свідомості – ось що вирізняє справжнього митця.

Аналіз роману Валерія Шевчука показав, що при описі далеких часів та відтворенні колориту давніх епох історизми виконують функцію спеціальної лексики: виступають як певні значення, що не мають конкуруючих еквівалентів. У даному творі підкреслюється домінування функції історичної стилізації, виконуваної всіма розгляненими історизмами. Настільки ж часте звертання до власне лексичних архаїзмів. Це дозволяє стверджувати, що вони усвідомлювались письменником як один з головних засобів створення більш виразних індивідуальних художніх образів.

Отже, досліджуючи архаїзми та історизми в історичному романі Валерія Шевчука «На полі смиренному» можна стверджувати, що існування застарілої лексики в художній літературі необхідне та важливе, оскільки підтримує колорит описаних епох, допомагає емоційно виділити важливі подій та стилізує мову художніх творів. З появою нових значень застарілі слова можуть набувати нової емоційної або функціонально-стильової забарвленості, і тоді їх вживання у мові зумовлене не тільки семантичною, а й стилістичною парадигматикою. Можливість використання застарілих слів залежить від їх експресивності, внаслідок рідшої вживаності вони вносять у мову деяку незвичайність, виразність. Головною причиною звернення

письменника до застарілих слів є здатність цих слів набувати у контексті мовленнєвої стилістичної забарвленості, а також здатність сполучатися в деяких випадках з нейтральними лексемами різних функціональних стилів.

Головне завдання таких слів — емоційно впливати на читача. Збагачення смислової та емоційно експресивної мови історичної прози, підсилення її виразності, пов'язане з вживанням в ній хронологічно маркованих (застарілих слів). Використання їх, з одного боку, є продовженням традицій та художнього досвіду класичної української літератури, а з другого — вносить нове в мову сучасної прози способами і прийомами використання.